

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ

България, София 1113
бул. Цариградско шосе 125, блок 3
Тел: (+359 2) 73 83 10
Факс: (+359 2) 73 99 41
E-mail: info@feb.uni-sofia.bg

SOFIA UNIVERSITY
„ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTY OF ECONOMICS AND
BUSINESS ADMINISTRATION

Bulgaria, Sofia 1113
125 Tzarigradsko chaussee blvd., bl. 3
Tel: (+359 2) 73 83 10
Fax: (+359 2) 73 99 41
E-mail: info@feb.uni-sofia.bg

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д. ик. н. Соня Варадинова Милева-Божанова,

научна специалност 05.02.18 Икономика и управление (Туризъм), катедра “Икономика и управление по отрасли” при Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Основание за представяне на рецензия: участие в научно жури, определено със заповед № РД 38-3/05.01.2017г. г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ и решение на научното жури от 17.01.2017 г.

Относно: публична защита на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 4.4 „Науки за земята“ (География на рекреацията и туризма)

Тема на дисертационния труд: „**БЪЛГАРСКИЯТ ТУРИЗЪМ В УСЛОВИЯТА НА ЦИКЛИЧНО РАЗВИТИЕ. СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ХОТЕЛИЕРСКИЯ СЕКТОР В ОБЩИНИТЕ ТЕТЕВЕН И ТРОЯН**“

Автор на дисертационния труд: **Хилда Тодорова Пешева**, редовен докторант към катедра «География на туризма» на Геолого-географски факултет при СУ „Св. Климент Охридски“.

Научен ръководител: проф. д-р Галина Кръстева Рашкова

Представеният за рецензиране дисертационен труд е насочен за публична защита с решение на ФС на Геолого-географски факултет, Протокол № 10 от 21/12/2016 г. и е в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ като са спазени всички процедурни изисквания.

Настоящата рецензия е структурирана в девет части и включва кратки биографични данни и характеристика на научните интереси на дисертанта, актуалност, обща характеристика на дисертационния труд, оценка на научното съдържание, езика и стила на изложение, библиографски апарат, оценка на приносите, справка за автореферата и публикациите, свързани с дисертационния труд, критични бележки и препоръки, въпроси и заключение.

1. Кратки биографични данни и характеристика на научните интереси на дисертанта

Хилда Тодорова Пешева е родена на 01.10.1974 година. Завършва ОКС „магистър“ в Геолого-географски факултет, специалност География – Териториална организация на отдиha и туризма (1997 г.). От 2013 г. е зачислена в редовна докторантура към катедра „Туризм“ на ГГФ. От 1997 г. работи като учител по география в СУ „Г. Бенковски“ – Тетевен. Владее френски, английски и руски езици. Има опит в сферата на семейното хотелиерство (1998-2000г.). Преминала е различни допълнителни курсове за повишаване на квалификацията, които нямат пряко отношение към темата на дисертацията.

2. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем.

Темата на дисертацията може да се определи за **актуална** в контекста на съвременната турбулентна външна среда и динамични промени, които оказват пряко и косвено влияние върху развитие на туризма в България. Безспорно, в туризма настъпват различни по своето естество, проява, интензитет и сила на въздействие изменения и промени в темпа на развитие, които заслужават да бъдат изследвани. Обект на изследване в дисертационния труд са факторите, влияещи върху икономическата активност на избрани предприятия от подсектор „Хотелиерство“ в общините Троян и Тетевен, чрез финансов и икономически анализ на дейността.

3. Обща характеристика на дисертационния труд

Представеният за оценка дисертационен труд на докторант Хилда Пешева, авторефератът, справка за приносите и научните публикации свидетелстват за целенасочените усилия на автора задълбочено да анализира условията и факторите за развитие в общините Тетевен и Троян и широк спектър от финансови-икономически показатели за дейността на туристическите предприятия от подсектор „Хотелиерство“.

Дисертационният труд е в обем 159 (сто петдесет и девет) страници компютърно набран текст, в т.ч. 144 фигури и 49 таблици. Приложенията с обем от 1020 страници включват анкети и финансово-счетоводни документи на изследваните туристически предприятия за период от 7 години. Структурата на дисертацията включва увод, четири глави, заключение, използвана литература и приложения. Библиографският апарат включва 98 източника, от които 87 на кирилица, 11 на латиница; нормативни документи – други 13 на брой, а останалите 32 са Интернет източници (предимно с разнообразна туристическа информация и ресурсно разнообразие на изследваните общини).

4. Оценка на научното съдържание, език и стила на изложение

Докторантът си поставя за **цел** да анализира дейността на туристически предприятия от подсектор хотелиерство в избрани общини в контекста на цикличното развитие на туризма с оглед извеждане на насоки за минимизиране на потенциални отрицателните последствия. Целта има изразено научно и практико-приложен характер, като при така формулираното заглавие на дисертационния труд, има прекалено амбициозен и мащабен характер спрямо предмета и обекта на изследване.

Изследователската цел е обвързана с четири задачи, които включват анализ на цикличността в развитието на икономиката в т.ч. в туризма, анализ на условията, факторите и развитието на туризма в общините Тетевен и Троян. Последната задача има изцяло практико-приложен характер и включва изследване на деловата активност на избрани предприятия от подсектор хотелиерство.

Въпреки, че докторанта ясно дефинира своята теза – „предприятията в туризма се развиват циклично, съобразно фазите на общия икономически цикъл на страната“ се констатира известно разминаване между целта и изброените задачи.

Може да се приеме, че **използваният инструментариум** е адекватен на проблематиката, базиран на хронологичния, аналитичния и системния подход, комбиниран с такива научноизследователски методи като описание, диагностика, финансов анализ, синтез, сравнение, индукция и дедукция.

Стилът на изложението е сравнително стегнат, като текста е написан на разбираем **език**. В структурно отношение, дисертацията следва логическата връзка от общото към частното, като съдържанието на главите съответстват на формулираните заглавия.

Литературният обзор по темата включва такива класически автори като Н. Кондратов, А. Кузнец, Дж. Кичън, Д. Кейнс, А.Маршал, Й. Шумпетер, П. Самуелсън и други в общия теоретичен преглед, с преход към спецификата на туризма с преглед на публикациите на С. Плог, Р. Бътлър, Д. Бухалис, А. Александрова и българските учени М. Нешков, С. Ракаджийска, Г. Рашкова. Може да се приеме, че докторант Х. Пешева демонстрира добра осведоменост по въпросите за цикличността на икономиката, както и някои основни постулати в теорията за жизнения цикъл на дестинацията.

В първа глава, озаглавена „Състояние на туризма в условията на циклично развитие“ се прави теоретичен преглед на по-значимите теории за икономически цикли (периоди, фази, структурни кризи). Втората част на тази глава е посветена на развитието на туризма в контекста на цикличност на икономиката, като особено внимание се отделя на финансовата криза от 2009 г. и нейните последици върху туризма в България.

Втора глава, озаглавена „Условия и фактори за развитие на туризма в общините Троян и Тетевен“ се прави систематизиран анализ на развитието на туризма в изследваните общини. Прави се извода, че общините притежават неизползван потенциал и ресурсна осигуреност за развитие на туризма. Текста има изразено наративен характер и излишно обременява структурата на дисертацията, като значителна част от описанията и статистиката (от 2011, 2012), биха могли да бъдат обособени в приложения, тъй като нямат пряка връзка с обекта и предмета на изследване.

Трета глава, озаглавена „Характеристика на туризма в общините Троян и Тетевен“ прави хронологичен и исторически анализ на развитието на туризма. Анализът на настанителната база, реализираните нощувки очертават динамиката на развитие в изследваните общини. Прави впечатление, че данните са сравнително стари: нощувките за периода 2003-2014 г., а структурата на категоризираните обекти е към 2012 г. От тогава до настоящия момент са налице значителни промени в туризма както във външната, международна среда, така и в страната в т.ч. промени в законодателството, правно-нормативната регулация, въвеждане на туристическото райониране, организации за управление на туристическите райони, категоризация и много други, които не намират отражение в дисертационния труд.

Заслужава внимание представения от автора жизнен цикъл по качествени характеристики на селищата в общините Тетевен и Троян към 2016 г. (табл. 24, с. 101). Интерес представлява също така обобщения сравнителен анализ на туристическите оценки за включените в www.booking.com места за настаняване (клас А и Б, съгласно Закона за туризма) в общините Тетевен и Троян (табл. 25-26, фиг. 50), като данните са за периода 2013-2015 г. Не са направени изводи, които адекватно и логически да обвържат развитието на дестинацията, с развитието на материално-техническата база и потребителските оценки.

Глава четвърта, озаглавена „Анализ и оценка на финансовото състояние на избрани туристически предприятия. Практически аспекти на изследването“ представя оценка и финансово-икономическия анализ на активите, капитала и задълженията, на приходите и разходите, на

ликвидността, платежоспособността и други основни финансови показатели на 12 хотела (по 6 от изследваните общини) в периода 2007-2013 г. Тази част е основния принос на дисертанта, като резултатите от емпиричния сравнителен анализ разкриват динамиката на развитието на предприятията от подсектор „Хотелиерство“ в общините Троян и Тетевен. Може да се приеме, че извадката е представителна, а резултатите репрезентативни за изследваните общини. Изводите са базирани на резултатите на микро ниво - дебалансирана капиталова структура, нисък коефициент на обръщаемост на активите, високи нива на задлъжнялост, неадекватна инвестиционна политика и незадоволително финансово състояние, отрицателен коефициент за устойчив икономически растеж, които докторанта отчита като „в голяма степен резултат и от вътрешнофирмени субективни условия“.

В **заключението** се обобщават основни изводи и се излага тяхното отношение към поставената цел и научни задачи. Въз основа на направения анализ в дисертационния труд са изведени общи препоръки към туристическото предлагане в общините Троян и Тетевен, провежданата туристическа политика и необходимостта от адекватни управленски мерки за стабилизиране и преодоляване негативните ефекти от цикличното развитие.

5. Оценка на научните и научно-приложните приноси на дисертационния труд

В дисертационният труд се съдържат убедителни доказателства и практико-приложни резултати, представени като задълбочен анализ на финансово-икономически показатели за дейността на туристическите предприятия от подсектор „Хотелиерство“ в общините Тетевен и Троян в периода 2007- 2013 г.

Основните приноси на докторант Хилда Пешева се изразяват:

Първо, въз основа на изчерпателен, детайлен и задълбочен анализ на голям обем финансово-счетоводни документи и одитни доклади на представителна извадка на подсектор Хотелиерство е определено състоянието на туристическото предлагане в общините Тетевен и Троян.

Второ, определени са основните финансово-икономически показатели, направен е сравнителен анализ за дейността на подсектор „Хотелиерство“ в изследваните общини в основа на което са проектирани и основни препоръки за преодоляване на изостаналостта, ефектите на финансовата и икономическа криза и ниската конкурентоспособност с оглед реализиране на пълния потенциал и преминаване от фазата на въвеждане във фазата на развитие и утвърждаване като туристическа дестинация.

Трето, определени са етапите на жизнения цикъл на изследваните общини, спрямо модела на Дограмаджиева (2003), като са открити настъпилите промени и навлизане на значителен брой населени места във фазата на растеж.

Не се приемат напълно изведените общо пет приноса в автореферата.

6. Критични бележки и препоръки

В дисертацията се констатира и някои недостатъци, които дават основание да бъдат направени следните критични бележки:

Първо, налице е разминаване на пространствените нива между глобалните цикли и прояви на територията на две сравнително малки общини в България, които имат специфичен за туристическото развитие профил. Изследва се финансовия профил и дейността на ограничен брой места за настаняване (вътрешен анализ) спрямо прояви и влияния на макро ниво без да се посочат причинно-следствените връзки по между им. Проблемът за бизнес циклите е явление, което се отнася за цялата икономика или за значителна част от нея (на макроикономическо ниво). Именно поради това не може да бъде проблем на отделна фирма (хотели), отрасъл (туризъм) или

сравнително малка група изследвана съвкупност. Това прави трудно обвързването и потвърждаването на основната авторска теза.

Второ, няма пряка връзка между бизнес циклите и изследваните обекти, общини и развитието на туризма в България. Докторантът не успява до край да обвърже логически отделните части на дисертацията, които запазват относителна самостоятелност. Основната причина според нас е прекалено мащабните и амбициозни цели и задачи, които си поставя.

Трето, изключително слабо е аргументиран използвания подход, методология, респективно трудно се откроява адаптирания модел за финансов анализ като реален научно-приложен принос. В този контекст не се посочва ясно къде могат да се прилагат достигнатите резултати и какви са бъдещите стъпки за развитие и насоки за нови изследвания.

Не на последно място, считам, че докторант Хилда Пешева би могла да бъде по-активна в публикуването на резултатите от изследването си, включително и в научни издания в чужбина.

Посочените критични бележки **не намаляват значимостта** на дисертационния труд, като докторант Х. Пешева, показва задълбочени познания за развитието на туризма в общините Тетевен и Троян, спецификата на туристическото предлагане, профила и финансово-икономическия профил на предприятията от подсектор „Хотелиерство“. Въпреки, че не е посочено изрично, постигнатите изводи и препоръки са значими и биха били полезни за провеждането на адекватна туристическа политика на местно ниво, предприемане на управленски мерки за повишаване конкурентоспособността, предприемачеството и подпомагане развитието на туризма в изследваните общини.

7. Въпроси по дисертационния труд.

Във връзка с дефинираната теза, че „независимо от различната динамика и присъщия специфичен начин на развитие на всеки конкретен стопански субект, предприятията в сферата на туризма се развиват циклично съобразно фазите на общия икономически цикъл на страната“ имам следните въпроси:

1. В какъв икономически цикъл се намира туризма в България и съотносим ли е спрямо пространственото ниво - изследваните общини? Моля аргументирайте се.
2. Каква е ролята на институционалната среда и провежданата туристическа политика на ниво дестинация и какви биха могли да бъдат преките влияния върху дейността на туристическите предприятия? Конкретизирайте отговора си в контекста на твърдението си, че финансово-икономическото състояние на изследваните туристически предприятия до „голяма степен е резултат и от вътрешнофирмени субективни условия“.

8. Автореферат, справка за публикациите, свързани с дисертационния труд

Авторефератът е в обем от 40 (четиридесет) страници и кореспондира с основния труд. Представя в синтезиран вид изследваните проблеми, включва обща характеристика на дисертационния труд, кратко изложение, справка за приносите и публикации по темата.

По вид и брой представените публикации, съответстват на обявения в автореферата списък с публикации. Докторант Хилда Пешева има общо 3 публикации - статии, пряко свързани с тематиката на дисертационния труд. От тях 2 (две) са самостоятелни и под печат (не са представени бележки от редакциите на изданията), а друга една е в съавторство. Не е представен разделителен протокол. Публикациите са в рецензирани научни издания на СУ Св. Климент Охридски и УНСС. Може да се приеме, че представените публикации, отговаря на минималните препоръчителните изисквания на ГГФ при СУ „Св. Климент Охридски“ за публикации при защита на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“. Няма публикации в чужбина.

9. **Общо заключение**

Предлаганата за рецензиране докторска дисертация обогатява в известна степен науката и преди всичко практиката по отношение на финансово-икономическия анализ на туристическите предприятия като част от развитието на дестинацията и цикличността на икономиката. Получените решения на поставените научни задачи имат изразено практико-приложна стойност. Увереността ми, че направените изводи и обобщения са лично дело на кандидата са причина да смятам, че **дисертацията отговаря** на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Условието и реда за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

Гореизложеното ми дава основание да предложа на уважаемите членове на научното жури при СУ „Св. Климент Охридски“ да вземе положително решение ЗА присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Хилда Тодорова Пешева по професионално направление 4.4 „Науки за земята“ (География на рекреацията и туризма).

06/02/2017

проф. д. ик. н. Соня Милева